

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-10-74-52>

УДК 378.091

Малинка М.М., Александрович Т.З.

Київський національний університет технологій та дизайну

ВРАХУВАННЯ СПЕЦИФІКИ УКРАЇНСЬКОГО МЕНТАЛІТЕТУ В РОБОТІ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ

Анотація. У статті досліджується формування і розвиток поняття «ментальність» у зарубіжній та вітчизняній науковій думці, визначаються причини необхідності врахування національного менталітету в педагогічній діяльності, узагальнюються специфічні риси ментальності українців. Робиться акцент на тому, що українські дослідження зі становлення та розвитку поняття «ментальність» відбувалися паралельно зі світовими з урахуванням специфіки саме національної ментальності. Автори наполягають, що при виборі методики викладання, розробці методичної літератури у вищій школі, варто враховувати національний менталітет. Це сприятиме кращому засвоєнню матеріалу, створюватиме сприятливі умови для максимального інтелектуального, творчого розвитку студентів, а також зберігатиме основи національної педагогіки поруч із застосуванням передових надбань освіти Західної Європи та світу.

Ключові слова: вища школа, менталітет, методи, педагогічна діяльність, студенти, Україна.

Malynka Mykola, Aleksandrovych Tetiana
Kyiv National University of Technologies and Design

SPECIFIC CHARACTER OF THE UKRAINIAN MENTALITY IN THE WORK OF TEACHERS OF HIGHER SCHOOL

Summary. The formation and development of the concept of "mentality" in foreign and national scientific thought are investigated, the reasons for the need to take into account the national mentality in pedagogical activity are identified and specific features of the mentality of Ukrainians are generalized in the article. It is emphasized that Ukrainian studies on the formation and development of the concept of "mentality" took place simultaneously with the world ones having regard to specific character of the national mentality. It is argued that the traits of the Ukrainian mentality (emotionality, cordocentrism, individualism, appreciation of individual freedom, fatalism, tolerance, critical attitude to power, spirituality, etc.) need special attention from higher school instructors. The key role in reflecting the mental world of the nation, in particular understanding the meaning of phraseological units, is given to language. Researchers point out that Ukraine is a multinational state. Therefore, the mentality of national minorities living on the territory of our country may differ from the Ukrainian ones. The heritage left after centuries of division of Ukrainian lands between other states also differ. This has led to the fact that the elements of mentality and culture of other peoples have become the formative factors of the national mentality, especially at the regional level. All these changes, with the right approach, enrich our nation's cultural and mental resources, making it special and unique. The authors insist that national mentality should be taken into account when choosing teaching methods and developing methodological literature in higher education. This will contribute to better absorption of the material, create favorable conditions for the maximum intellectual, creative development of students, as well as preserve the foundations of national pedagogy along with the application of advanced educational achievements in Western Europe and the world. It is emphasized that the above mentioned components that influence the formation and development of traits of the Ukrainian mentality today should be taken into account by modern educators who work in higher education institutions to create favorable conditions for maximum intellectual and creative development of students.

Keywords: higher school, mentality, methods, pedagogical activity, students, Ukraine.

Постановка проблеми. У сучасному динамічному глобалізованому світі дуже важко залишитися автентичними, отже неповторними, водночас перебуваючи в тісному взаємозв'язку з іншими країнами. Перед педагогікою сьогодні стоїть виклик бути інтегрованою у світові освітні процеси, але зберігши власну систему освіти. Тому вибір теми «Врахування специфіки українського менталітету в роботі викладачів вищої школи» для написання роботи як ніколи актуальний.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі ментальності в останні десятиріччя присвячена значна кількість наукових робіт. Так, Балтаджи П.М. стверджує, що ментальність не тільки міждисциплінарне поняття, а й полісемантичне, багатогранне явище, яке має зв'язок з певною людською спільнотою і «віддзеркалює історичну, політичну, соціальну, мовну, духовно-релігійну специфіку суспільного буття» [1, с. 26].

Патлах І.М. [2], Терент'єва О.Л. [3] подають історію розвитку ментальності як в українській, так і в зарубіжній науковій думці, а також визначають ознаки національного менталітету нашого народу.

Філат Т.В., Сидора М.Ю., Запорожець О.С. зосереджуються на врахуванні особливості роботи зі студентами різної національної приналежності, оскільки ментальність одного народу може значно відрізнятися від іншого [4].

Фурман А. наполягає на тому, що система національної освіти повинна враховувати ментальність народу для досягнення кращого результату в навчанні [5].

Черниш М.О. доводить, що через менталітет проявляються типові риси характеру нації, стереотиби, національно-психологічні настанови, які властиві спільноті на певному етапі розвитку [6, с. 115].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на те, що висвітленням проблеми ментальності займалися

досить ґрунтовно, вплив специфіки національного менталітету на педагогічну діяльність, на вибір методів викладання недостатньо досліджений. Адже завдяки збереженню рис української національної ментальності та врахуванню специфіки його елементів в освітянській діяльності можна залишатися індивідуальними серед педагогічних систем інших держав.

Мета статті. Проаналізувати формування та розвиток поняття «ментальність» у зарубіжній та вітчизняній науковій думці, узагальнити специфічні риси ментальності українців, з'ясувати причини необхідності врахування національного менталітету в педагогічній діяльності; показати, яким чином менталітет пов'язаний з педагогічною діяльністю; а також, як риси ментальності можуть впливати на вибір того чи іншого методу або ж технології викладачем під час викладання дисципліни.

Виклад основного матеріалу. У сучасній науковій думці немає єдиного визначення поняття «менталітет». Значна частина дослідників зазначають, що менталітет можна розглядати з трьох позицій. По-перше, його можна вивчати як «сукупність усвідомлених уявлень, символічних образів і цінностей» [3, с. 5]. По-друге, варто при дослідженні поняття «менталітет» робити акцент на колективно-підсвідомих компонентах» [3, с. 5]. По-третє, про менталітет можна вести мову як про сферу «свідомого, так і підсвідомого, пов'язаних між собою» [3, с. 5].

Складовою менталітету, його ядром можна вважати архетипи, стереотипи, міфологеми, традиції. Менталітет не є сталим поняттям. Він має здатність змінюватися з часом, оскільки змінюється чинники його формування [3, с. 5].

Проблема походження поняття «ментальність» залишається напроцуд актуальною вже протягом кількох століть. Причому досліджували дане поняття з різних підходів: філософського, історичного, культурологічного, етнопсихологічного, політичного.

Особливу увагу дослідженню проблеми менталітету в контексті філософії приділяли І. Кант, Д. Юм, Г.-В. Гегель, І.-Г. Фіхте, К.А. Гельвецій, І.Г. Гердер та інші мислителі другої половини XVIII-XIX ст. Вперше же в науковий обіг поняття «ментальність» запровадив американський філософ Р. Емерсон у другій половині XIX ст. У подальшому з цим терміном зустрічаємося в творчості М. Пруста, М. Шелера, Е. Кассіра, М. Мосса, Й. Хейзінга, О. Шпенглера [2, с. 3].

З точки зору історії та культурології, менталітет уявляється як «реконструкція духовного світу людини минулого сприяє усвідомленню темпоральності суспільства, розумінню буття нації як такого, що пов'язується з інтеракцією різних соціокультурних світів, комунікацією культур, націй, цивілізацій» [2, с. 3]. Поняття «ментальність» є складовою доробку наукового спадку М.М. Бахтіна та французької історичної школи «Анналів» (М. Блок, Ж. ЛеФевр, Ж. ЛеГофф, М. Пруст, Ж. Дюбі) [2, с. 3].

В етнопсихології феномен національного менталітету розглядається як прояв народної творчості у різних видах – фольклорі, побуті, ремісництві специфіці сімейно-шлюбних відносин тощо. Цьому присвячено праці Л. Моргана,

Е. Тейлора, М. Максимовича, М. Данилевського, І. Франка, П. Чубинського та інших [2, с. 3].

Займалися проблемою національного менталітету і в етнофрейдизмі. Зокрема, З.Фрейд у працях «Тлумачення сновидінь», «Психопатологія буденного життя» робить спробу «вийти за межі індивідуальної психіки у сферу міфології, літератури, культури» [2, с. 3].

З точки зору політичної психології національний менталітет було проаналізовано в дослідженнях північноамериканської школи, у тому числі в працях А. Джорджа, Р. Сигела, Д. Сірса, М. Херманна та ін. [2, с. 4].

В Україні розробкою проблеми ментальності займалися М. Грушевський, М. Костомаров (шукали її джерела); П. Куліш, М. Гоголь, Т. Шевченко (розглядали національний менталітет через посередництво засобів художньої творчості); Г. Сковорода, П. Юркевич (вважали, що менталітет є виявом «божественної» сутності людини, кордоцентризму та мудрості), П. Ковалевський та І. Сікорський (визначили зміст етнопсихологічних категорій, їхню структуру, механізми формування відповідно до історичних обставин). У радянський період до цього питання зверталися Л. Виготський, С. Геллерштейн, Б. Фінгерт та М.Ширвіндт, які зосереджували свої дослідження на розумінні іманентної природи менталітету [2, с. 4].

Серед сучасних українських дослідників варто згадати такі прізвища, як В. Бебик, І. Варзар, В. Горський, Р. Додонов, В. Жмир, О. Забужко, В. Ігнатов, О. Картунов, В. Касьян, О. Майборода, І. Оніщенко, І. Старовойт, В. Храмова, В. Шинкарук, Л. Шкляр та інші [2, с. 4].

Нація і менталітет – два поняття, завдяки яким можна ідентифікувати певний народ, країну. Філософ Е. Ренану XIX ст. стверджував, що «ані мова, ані географічна територія, ані релігія не є визначальними чинниками формування нації. Для існування нації необхідні спільні спогади про перемоги й страждання, спільне відтворення ціннісної картини світу в сакралізованих діях (ритуалах), та колективне забуття певних моментів минулого» [6, с. 115]. Героїчне минуле, видатні люди – це те, на що спирається національна ідея, оскільки спільні страждання об'єднують більше, ніж радощі [6, с. 115]. «Сутність нації в тому й полягає, що всі індивіди, її складові, мають між собою багато спільного і в той же час вони забули багато чого, що їх роз'єднує» [6, с. 115].

Досліджуючи витоки специфіки української ментальності, вчені виявили комбінацію характерних ознак українського етносу. «Виокремлено такі домінуючі ознаки, як амбівалентність (антиномія належного і суцього), емоційність та кордоцентризм, індивідуалізм, котрі характеризуються як позитивним, так і негативним забарвленням» [2, с. 10]. До особливостей української ментальності потрібно віднести цінування особистої свободи, чутливість, фаталізм, толерантність, критичне ставлення до влади, духовність, домінування ролі жінки. Причому для більшості країн Західної Європи теж притаманні такі риси. Проте абсолютно різні підходи до розуміння одних і тих самих понять. Так, український індивідуалізм стосується тільки родинних інтересів, тому він не став основою свободи як

суспільно-політичного явища і розглядається як індивідуалістичне неприйняття будь-чєї волі над собою. Він сприяв формуванню тільки особистісної свободи, яка не є унормованою та інституційно забезпеченою, а тому не може слугувати основою для утримання влади» [3, с. 7].

Для української ментальності характерні як емоційні, так і раціональні риси. Варто зазначити, що історичний аналіз української ментальності дозволяє спрогнозувати, що переважатиме в певній ситуації емоції чи знання [2, с. 10].

У зв'язку з тим, що Україна тривалий час була поділена між різними державами з полярними рисами ментальності, сформувалося подвоєння менталітету. Проте на глибинному рівні вдалося зберегти основні принципи національної ментальності [3, с. 8].

Не найкращий спадок залишила по собі і радянська влада: менталітет більше відповідав цінностям притаманним росіянам. Зокрема, колективізм протиставлявся індивідуалізму, держава тлумачилася як вищий орган, котрий має право регулювати діяльність підлеглих [3, с. 8]. «З метою полегшення нав'язування владного порядку, радянська влада нищила національні ознаки, що призводило до маргіналізації суспільства, а в сукупності – до сприйняття влади як насильства, недовіри до неї, уявлення про цілковиту марність будь-якої соціальної активності та очікування «месії» – рятівника країни» [3, с. 8].

Розглянуте вище про специфіку нашого національного менталітету дозволяє вести мову про врахування особливостей характеру українців під час викладання дисциплін у вищій школі. Це сприятиме кращому засвоєнню матеріалу, а також допомагатиме уникати конфліктних ситуацій як серед студентів, так і серед викладачів. Зокрема, варто передусім звертатися до надбань української педагогіки, поєднуючи її зі світовими освітніми системами. Така взаємодія дозволить всебічно розкрити інтелектуальні та творчі можливості студентів, водночас залишаючи їх у межах національного ментального поля, що значно полегшить сприйняття ними матеріалу. А. Фурман у розвідці «Українська ментальність та її культурно-психологічні координати» веде мову про максимальне використання національної системи освіти, яка враховує «конструктив, психологічний тонус ментального світу українців; передусім його вершинні структури духовного досвіду – свободу, мудрість, віру, розум тощо. Тоді особистість буде навчатися не тільки на інформації, що надходить зовні, а й на власних ментальних надбаннях» [5, с. 11]. З цією метою, зазначає А. Фурман, необхідно кардинально змінити методи викладання, технології, зміст, завдання [5, с. 11]. Тобто викладачеві варто використовувати в педагогічній діяльності не лише інформаційні та інноваційні методи та технології навчання, але й традиційні. Традиційні методи навчання (практичний, словесний, наочний, робота з книгою тощо) повинні спиратися на основи національної педагогіки, адаптованої до сучасності. Це сприятиме всебічному розвитку студента, а процес навчання стане розвивальним, творчим.

Ключову роль для прояву національної ментальності відіграє мова. На думку Балтаджи П.М., вона є універсальним засобом «зберігання, форму-

вання та подання знання» [1, с. 25]. Загалом же людський світогляд формується через рідну мову. Тому мовознавці часто ототожнюють менталітет і мову. Національна специфіка мови найяскравіше представлена у фразеологічній системі. Уміння розуміти й аналізувати фразеологізми допомагає пізнати ментальність нації [1, с. 25].

Враховуючи менталітет українського народу, викладачеві варто звернути увагу на те, що наша держава багатонаціональна. Це означає, що менталітет національних меншин, котрі споконвічно проживають на території України, не в усьому співпадає з українським менталітетом. У зв'язку з цим рекомендується застосовувати різноманітні методичні прийоми, проводити систематичний контроль засвоєння знань різного рівня складності. При підготовці навчально-методичного комплексу з певної дисципліни варто враховувати індивідуальні особливості представників кожної національності [4].

Необхідно зазначити, що проживання різних народів на території України значно збагачує і нашу педагогіку, і мистецтво, і науку тощо. Це відбувається завдяки взаємовпливу та взаємопроникненню культурних елементів інших народів до української культури. Таким чином, ми можемо вести мову про видозміни у формотворчих чинниках нашої ментальності.

Варто звернути увагу й на те, що держави, які географічно знаходяться поруч із українськими кордонами, також впливають на складові національного менталітету (особливо певного регіону), що призводить до деяких відмінностей у рисах ментальності певної області від загальнонаціональних. Також на видозміну нашого менталітету впродовж останніх століть має вплив і те, що Україна довгий час не мала власної державності, отже її землі і народ були розпорошені між різними країнами, завдяки чому й відбулося проникнення певних звичок, традицій, рис характеру до нашої культури.

Висновки і пропозиції. Проаналізований вище матеріал довів, що становлення поняття «менталітет» відбувалося не відразу, а протягом століть. Причому українські дослідження з цього питання відбувалися паралельно зі світовими з акцентом на специфіці саме національної ментальності. На сьогоднішній день немає єдиного визначення поняття «менталітет». Проте можна вважати, що менталітет, у тому числі й національний, найкраще проявляється в сукупності певних звичок, віруваннях, моральних цінностях, манерах поведінки тощо.

Риси української ментальності (емоційність, кордоцентризм, індивідуалізм, цінування особистісної свободи, фаталізм, толерантність, критичне ставлення до влади, духовність тощо) потребують особливої уваги з боку педагогів вищої школи. Варто пам'ятати про те, що ключову роль у відображенні ментального світу нації відіграє мова, зокрема розуміння значень фразеологізмів. Врахування національного менталітету при виборі методики викладання, розробці методичної літератури сприятиме кращому засвоєнню матеріалу, розвитку здібностей студентів, а також допомагатиме збереженню основ національної педагогіки поруч із застосуванням передових надбань освіти Західної Європи та світу.

Викладачеві варто пам'ятати, що Україна – це багатонаціональна держава. Тому риси ментальності національних меншин, котрі проживають на території нашої країни, можуть відрізнятися від українських. Також спадок, що залишився після століть розділення українських земель між іншими державами, спричинив до того, що елементи ментальності, культури інших народів стали формотворчими чинниками загальнонаціонального менталітету, особливо це помітно на регіональних

рівнях. Проте всі зазначені зміни при правильному підході збагачують культурний і ментальний фонд нашої нації, роблячи його особливим, неповторним.

Отже, вищезазначені складові, котрі впливають на формування та розвиток рис української ментальності сьогодні, повинні бути враховані сучасними педагогами, котрі працюють у закладах вищої освіти для створення сприятливих умов щодо максимального інтелектуального, творчого розвитку студентів.

Список літератури:

1. Балтаджи П.М. Поняття «ментальність» у сучасних наукових дослідженнях. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. / редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.), Л.І. Кормич (заст. голов. ред.), Ю.П. Аленін [та ін.]. Одеса : Фенікс, 2012. Вип. 45. С. 21–28.
2. Патлах І.М. Національний менталітет як об'єкт етнополітичного аналізу : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.05. Київ, 2002. 19 с.
3. Терент'єва О.Л. Менталітет як чинник розвитку державотворення в Україні : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01. Харків, 2010. 18 с.
4. Філат Т.В., Сидора М.Ю., Запорожець О.С. Особливості роботи зі студентами різної національної приналежності. *Актуальні питання лінгвістики, професійної лінгводидактики, психології і педагогіки вищої школи* : збірник статей I Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. Харків, 2016. С. 246–250.
5. Фурман А. Українська ментальність та її культурно-психологічні координати. *Психологія*. 2001. № 1. С. 9–73.
6. Черниш М.О. Єдність української культури та глобалізаційні виклики: аксіологічний та ідентифікаційний виміри. *Культурологія. Вісник НАКККІМ*. 2013. № 3. С. 114–118.

References:

1. Baltadzy, P.M. (2012). Poniattia «mentalnist» u suchasnykh naukovykh doslidzhenniakh [The concept of “mentality” in modern scientific research]. *Current political issues: Collection of scientific works / editorship: S.V. Kivalov (chief editor), L.I. Kormych (deputy chief editor), Yu.P. Alenin [and others]*. Odessa : Phoenix, vol. 45, pp. 21–28.
2. Patlakh, I.M. (2002). Natsionalnyi mentalitet yak ob'iekt etnopolitychnoho analizu [National mentality as an object of ethnopolitical analysis]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. (in Ukrainian)
3. Terentieva, O.L. (2010). Mentalitet yak chynnyk rozvytku derzhavotvorennia v Ukraini [Mentality as a factor of development of the state in Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv. (in Ukrainian)
4. Filat, T.V., Sydora, M.Iu., & Zaporozhets, O.S. Osoblyvosti roboty zi studentamy riznoi natsionalnoi prynalezhnosti [Special aspects of work with students of various nationalities]. *Current issues of linguistics, professional language education, psychology and pedagogy of higher education: collection of articles of the 1st All-Ukrainian scientific and practical conference with international participation (Kharkiv, 2016)*. Kharkiv, pp. 246–250.
5. Furman, A. (2001). Ukrainiska mentalnist ta yii kulturno-psykholohichni koordynaty [Ukrainian mentality and its cultural and psychological dimension]. *Psychology*, no 1, pp. 9–73.
6. Chernysh, M.O. (2013). Yednist ukrainskoi kultury ta hlobalizatsiini vyklyky: aksiolohichni ta identyfikatsiinyi vymiry [Ukrainian Cultural and Global Challenges: Axiological and Identification Dimensions]. *Cultural Studies. National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald*, no 3, pp. 114–118.